

UCHWAŁA NR XLVII/299/10
RADY GMINY GRODZISKO DOLNE

z dnia 28 stycznia 2010 r.

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Gminy Grodzisko Dolne na lata 2010-2013”

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt. 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.), art. 87 ust. 1,3,4 i 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.)

Rada Gminy Grodzisko Dolne uchwała co następuje:

- § 1. Przyjmuje się do realizacji sporządzony przez Wójta Gminy „Program Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Gminy Grodzisko Dolne na lata 2010-2013” stanowiący załącznik do Uchwały.
- § 2. Z realizacji Programu, o którym mowa w § 1 Wójt Gminy sporządza co dwa lata sprawozdanie.
- § 3. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy.
- § 4. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

PRZEWODNICZĄCY
RADY GMINY
Jerzy Gdański

RADA GMINY
Grodzisko Dolne

Załącznik do uchwały Nr
XLVII/299/10
Rady Gminy Grodzisko Dolne
z dnia 28 stycznia 2010 r.
Załącznik 1.doc

Program opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy Grodzisko Dolne na lata 2010-2013

PRZEWODNICZĄCY
RADY GMINY

Jerzy Gdański

Załącznik do Uchwały nr XLVII/299/10
Rady Gminy Grodzisko Dolne
z dnia 28 stycznia 2010r.

PROGRAM

OPIEKI NAD ZABYTKAMI

I OCHRONY DZIEDZICTWA

KULTUROWEGO

GMINY GRODZISKO DOLNE

NA LATA 2010 – 2013

Urząd Gminy Grodzisko Dolne
Grodzisko Dolne, styczeń 2010

Spis treści:

I WPROWADZENIE

1. Podstawa prawna
2. Cele programu w świetle Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
3. Definicje podstawowych pojęć z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami
4. Opis form i sposobów ochrony zabytków

II OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW

1. Rys historyczny Grodziska
2. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony
3. Pomniki historii i parki kulturowe
4. Rejestr zabytków
5. Pozostałe obiekty nigdzie nie zakwalifikowane, a godne zauważenia i objęcia opieką.
6. Zabytki ruchome
7. Pradzieje Grodziska i zabytki archeologiczne
8. Krajobraz kulturowy i wartości niematerialne - zróżnicowanie regionalne i problem ochrony kultury ludowej
 - 8.1 Grodzisko - wieś łąń leśnych
 - 8.2 Grodziszczanie jako grupa etnograficzna
9. Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków

III CELE I ZADANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKA NAD ZABYTKAMI I OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

1. Główny cel Programu Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego
2. Działania w zakresie Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI I OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY GRODZISKO DOLNE NA LATA 2010-2013

Wprowadzenie

Dziedzictwo kulturowe, to dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, to również dorobek naszych czasów. Najczęściej utożsamiamy dziedzictwo kulturowe z archeologią, architekturą i sztuką. Również dawne formy gospodarowania (np. sposoby uprawy roli, sposoby produkcji różnych wyrobów charakterystycznych dla danego regionu) oraz wiele innych przejawów życia i rozwoju społeczności, stanowią elementy naszej kultury. Pamiętać, zatem musimy o bogactwie nieodnawialnych źródeł informacji o życiu i działalności naszych przodków oraz o potrzebie zachowania tych źródeł dla przyszłych pokoleń.

Świadomość potrzeby ratowania i ochrony zabytków jest coraz powszechniejsza wśród mieszkańców naszej gminy. Dbanie o należyty stan i atrakcyjny wygląd naszych zabytków, aby nie były kojarzone z obiektami o złym stanie technicznym, nie remontowanymi od lat, czy wręcz z ruinami jest naszym społecznym obowiązkiem. Rewitalizacja poszczególnych obiektów jak również całych zespołów zabudowy jest szansą na ich uratowanie. Tak, więc stworzenie programu opieki nad zabytkami jest koniecznością przewidzianą ustawą oraz potrzebą społeczną. Jest również ważnym czynnikiem w upowszechnianiu wiedzy i pomaganiu właścicielom zabytków w dbaniu o ich dobrą kondycję.

Gmina nigdy nie będzie atrakcyjna dla turysty, jeżeli jej zabytki będą zaniedbane, niewłaściwie promowane czy eksponowane. To urok zadbanych zabytków i parków tworzy niepowtarzalny charakter danego miejsca, do którego z chęcią powraca turysta. Kultura i tradycja ziemi grodziskiej, malownicze położenie geograficzne oraz zabytki tworzą niepowtarzalny produkt turystyczny, który jest znaczącym elementem rozwoju gminy. Twórzmy więc, dla dobra nas samych i dobra przyszłych pokoleń ten wizerunek, tę atmosferę przyjaznej gminy nie tylko dla społeczności lokalnej, ale i turystów.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisko Dolne na lata 2010-2013 jest dokumentem o charakterze uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania w gminie (Planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodzisko Dolne, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodzisko Dolne). Nie stanowi aktu prawa miejscowego, lecz jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Program opieki nad zabytkami stanowi podwalinę współpracy między samorządem gminy, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta rozwijana w kolejnych latach powinna przynieść lokalnej społeczności nie tylko wymierne korzyści, ale też zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

1. Podstawa prawna

Gminy zgodnie z Ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. Nr 16, poz. 95) w zakresie zadań własnych realizują sprawy dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 7 ust 1 pkt.9). Obowiązek sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami nakłada na gminę art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

Ustawa reguluje zasady ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, definiuje pojęcie zabytku, określa formy ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej), formy finansowania opieki nad zabytkami i ich ewidencjonowania i inne.

2 Cele programu w świetle Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

„Program Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Gminy Grodzisko Dolne na lata 2010-2013” zgodnie z przytoczoną powyżej ustawą ma na celu:

- zapoznanie z zasobami dziedzictwa kulturowego, historią i zabytkami gminy Grodzisko Dolne, w tym z wykazem obiektów wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa Podkarpackiego oraz wykazem obiektów typowanych do wpisu w tym rejestrze jak również z wykazem Gminnej Ewidencji Zabytków,
- zapoznanie z uwarunkowaniami prawnymi dotyczącymi ochrony i opieki nad zabytkami,
- rozpoznanie potrzeb dotyczących podejmowania działań zmierzających do zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania,
- podejmowanie działań w zakresie stałego podnoszenia świadomości społecznej o wartościach duchowych i materialnych otaczających nas krajobrazów i potrzebie większej troski każdego o ich ochronę, właściwe kształtowanie i pielęgnację,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych,
- współpraca z właścicielami zabytków dla zapewnienia im należytej opieki, wskazywanie potencjalnych źródeł pozyskania środków na realizację zadań renowacyjnych, remontowych czy dotyczących rewitalizacji obiektów zabytkowych,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Definicje podstawowych pojęć z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku ponadto wprowadza pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami.

Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich część lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną artystyczną lub naukową.

Zabytki pogrupowano w trzech grupach jako zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne.

W myśl ustawy ochronie i opiece podlegają (bez względu na stan zachowania):

1) **zabytki nieruchome** będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami

- przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) **zabytki ruchome** będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. Nr 106, poz. 668, z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) **zabytki archeologiczne** będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto „Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej” (art. 6.2. ustawy).

Ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem (art. 5 ustawy) **sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza** polega w szczególności, na **zapewnieniu warunków:**

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

4. Opis form i sposobów ochrony zabytków.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z dnia 17 września 2003 r., art. 7) **formami ochrony zabytków są:**

- wpis do rejestru zabytków,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Dla zabytków znajdujących się na terenie województwa Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi **rejestr zabytków**. Wpisu do rejestru dokonuje się na mocy decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wydanej z urzędu, bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Podobnie zabytki ruchome mogą być wpisywane do Rejestru Zabytków Ruchomych prowadzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Sprawy te reguluje w/w ustawa oraz Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14.05.2004 r w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2004 r., Nr 124, poz. 1305).

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może **uznać za pomnik historii** zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może złożyć wniosek, o którym mowa, po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków.

Rada gminy, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć **park kulturowy** w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia. Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy. Kolejną formą ochrony obiektów i obszarów zabytkowych są **ustalenia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego**, którego projekt uzgadniany jest z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Jednakże zgodnie z Ustawą z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2003r., Nr 80, poz. 717) większość planów miejscowych utraciła w 2004 r. moc prawną. Nowe plany miejscowe w większości przypadków obejmują małe obszary powierzchni gminy, ich fragmentaryczną część. Drugim po miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dokumentem planistycznym w gminie jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, które wykonuje się obligatoryjnie dla całej gminy, ale nie jest ono powszechnie obowiązującym przepisem gminnym (art. 6 ust. 7), a jedynie wewnętrznym zobowiązaniem władz gminy, czyli tzw. aktem kierownictwa wewnętrznego. W myśl przepisów ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym głównym zadaniem studium jest określenie polityki przestrzennej gminy (art. 6 ust. 1) z uwzględnieniem, między innymi uwarunkowań wynikających z przepisów szczegółowych dotyczących występowania obiektów i terenów chronionych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

1. zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2. innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
3. parków kulturowych.

Na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami każda gmina prowadzi Gminną Ewidencję Zabytków, która stanowi podstawę do sporządzenia Programu Opieki nad Zabytkami. Ewidencja ta jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych Wojewódzką Ewidencją Zabytków. (Art. 21 i 22, Dz.U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

Wpis zabytków nieruchomych do Gminnej Ewidencji Zabytków sam w sobie nie stanowi formy ich ochrony, jednakże – obok zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia oraz parków kulturowych – stanowi podstawę do objęcia tych zabytków ochroną w formie zapisu w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Dokonanie ogólnej charakterystyki zasobu zabytków znajdujących się na terenie gminy Grodzisko Dolne ma na celu określenie obiektów i zespołów obiektów, które należy chronić i otoczyć opieką. Skuteczna opieka nad zabytkami wymaga od samorządu, nie tylko wiedzy dotyczącej wartości zabytków zlokalizowanych na terenie gminy, lecz także dostrzegania występujących problemów i reagowania na pojawiające się zagrożenia.

II OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW

1. Rys historyczny Grodziska

Grodzisko Dolne

Duża wieś nad Leszczynką, siedziba gminy (12 km od Leżajska, drogą nr 877 do Łańcuta, w Giedlarowej odgałęzieniu na pd.-wsch.) położona w południowej części powiatu. Pod względem wielkości obszaru jest stosunkowo nieduża, ma zaledwie 7840 ha, jest natomiast gęsto zaludniona i liczy ok. 8400 mieszkańców. Oprócz Grodziska Dolnego w jej skład wchodzi wsie: Grodzisko Górne, Grodzisko Nowe, Wólka Grodziska, Podlesie, Opaleniska, Zmysłówka, Laszczyny, Chodaczów tworząc dziesięć sołectw.

PKP (stacja kolejowa ok. 5 km), komunikacja autobusowa, punkt informacji turystycznej, policja, poczta, gospodarstwa agroturystyczne, restauracja, sklepy.

Kilka sąsiadujących ze sobą miejscowości (Grodzisko Dolne, Grodzisko – Miasteczko, Grodzisko Górne, Wólka Grodziska) tworzą dawny, scalony zespół osadniczy zwany Wielkim Grodziskiem. We wszystkich tych miejscowościach, których zabudowania ciągną się na długości ok. 11 km, żyje ponad 6 tys. mieszkańców.

Historia

Teren Grodziska od wielu lat pozostaje w zainteresowaniu archeologów. Liczne prace wykopaliskowe i prowadzone badania potwierdziły ślady bytności człowieka w tej okolicy z okresu neolitu (osada pucharów lejkowatych) i brązu (cmentarzyska grupy tarnobrzeszkiej). Z czasów wpływów rzymskich odkryto pozostałości żużlu po wytopie żelaza, odsłonięto również późnołużyckie chaty i cmentarzysko grobów ciałopalnych.

Łowcy reniferów

W 1996 r. archeolodzy odkryli tu ślady osadnictwa sprzed 13 tys. lat, czyli z 11. tysiąclecia przed narodzeniem Chrystusa; odkrycie śladów paleolitu górnego należy do rzadkości w skali ogólnopolskiej. Odkopano narzędzia wykonane z krzemienia – drapacze i przekuwacze, służące do obróbki skór, ryłce do obróbki kości i drewna, zbrojnik do strzał używanych podczas polowań na zwierzynę oraz harpun z rogu renifera. Duże bryły kamienne, z których robiono narzędzia, przynoszone były z odległych terenów przez osadników kultury późnomagdaleńskiej, tzw. łowców reniferów. Był to lud prowadzący koczowniczy tryb życia, wędrujący za reniferami, ponieważ stanowiły dla nich pożywienie. W okolicy Grodziska nie mógł długo przebywać, dlatego archeolodzy byli zaskoczeni takim bogactwem znaleziska.

Po raz pierwszy nazwa Grodzisko pojawia się w 1470r. Bracia Melsztyńscy – Spytko z Jarosławia i Rafał z Przeworska utworzyli ordynację jarosławsko-przeworską, do której weszło 32 wsie w tym wymieniono i Grodzisko.

Dokument z 1473r. mówi o Tomaszu Osieczkowskim sołtysie dziedzicznym w Grodzisku, co potwierdza lokację na prawie niemieckim. W 1530r. właścicielem Grodziska zostaje hetman Jan Tarnowski, potem od 1569r. wojewoda sandomierski Jan Kostka. Pod koniec XVIw. Nowym właścicielem zostaje wojewoda wołyński ks. Konstanty Wasal Ostrogski. Od 1619r. Grodzisko przechodzi w ręce wojewody ruskiego Stanisława Lubomirskiego i pozostaje w tej rodzinie do II poł. XVIII wieku.

Na przełomie XVII i XVIII wieku prężnie rozwijało się rzemiosło, dlatego Grodzisko otrzymało w 1613r. od króla Zygmunta III Wazy, przywilej odbywania dwóch targów rocznie. Książę Jerzy Sebastian Lubomirski w 1664r. zatwierdził statut cechu tkackiego, a król Jan III Sobieski w 1685r. nadał statut cechowi szewskiemu. Maciej Borzęcki właściciel Grodziska wybudował „jatkę”, w której rzemieślnicy sprzedawali swoje wyroby.

Prawną konsekwencją tego procesu było podniesienie Grodziska do roli Miasteczka w 1740r. przez Teodora Lubomirskiego.

Znaczący wkład w rozwój ekonomiczny Miasteczka wniosła mniejszość żydowska, która w II poł. XVIII w. liczyła ok. 300 osób, a w XIX w. liczba ich wzrosła do 1200. Było to drugie po Leżajsku skupisko Żydów w tym regionie – posiadali synagogę i kahał.

W 1720r. rozpoczęto budowę murowanego kościoła, kanonik przemyski ks. Stanisław Zawadzki ofiarował dużą sumę 6000 florenów, dzieło kontynuował Teodor Lubomirski i ks. proboszcz Stanisław Ludwik Motylowski. W 1744r. biskup przemyski Wacław Hieronim Sierakowski dokonał poświęcenia pw. św. Barbary. w latach 1860 – 1870 kościół rozbudowano na planie krzyża. Ołtarz główny w stylu renesansowym (część nośna z drewna dębowego a snycerka z drewna lipowego). Wykonany w latach 1897 – 1900 przez grodziskiego artystę rzeźbiarza Józefa Małacha.

Figury św. Piotra i Pawła sprowadzono z Insbrucka. Obrazy św. Rodzina i św. Barbara namalował w latach 1900 – 1901 malarz z Leżajska Władysław Bąkowski.

Ołtarz Najświętszego Serca Pana Jezusa wykonał artysta z Łańcuta w 1881r., figury Najśw. Serca Pana Jezusa, św. Cyryla i św. Metodego sprowadzono z Tyrolu. Po lewej stronie na ścianie malowidło przedstawiające objawienie Pana Jezusa św. Małgorzacie Alacoque. Ołtarz Jezusa Ukrzyżowanego i św. Anny (drugiej patronki parafii) wykonał Trzeciak z Jasła. Na uwagę zasługuje malowidło ściennie z kaplicy Matki Bożej przedstawiające obronę Jasnej Góry, namalował je Władysław Bąkowski, który jest również wykonawcą polichromii w kościele. Marmurowy ołtarz św. Stanisława sprowadzono z Salzburga, obraz św. Stanisława namalował J. Kruczkowski ze Lwowa.

W ostatnich latach w sposób profesjonalny odrestaurowano ołtarze i polichromię, na zewnątrz odnowiono elewację i pokryto dach miedzianą blachą.

Od 1772r. Grodzisko zajęte przez Austrię (I rozbiór) zostaje włączone do cyrkułu przemyskiego. W 1786r. władze austriackie podzieliły „Wielkie Grodzisko” na 4 gromady, przyznając im zwierzchność gminną, którą stanowili wójt i przysiężni. Ponieważ nie umieli pisać /dokumenty sporządzał pisarz gminy/, aby ułatwić im pracę, wyposażono ich w pieczęci. Dla Grodziska Dolnego, był to wizerunek zamku (fot. pieczęci) dla Miasteczka – złoty wieniec /stąd druga nazwa Miasteczka „Złoty Wieniec”, dla Grodziska Górnego – snop zboża (zdj. pieczęci) i dla Wólki Grodziskiej topór.

Wiek XVIII kończy magnacką historię Grodziska, w miejsce administratora pojawia się właściciel. Jest nim Józef Kellerman – właściciel Tryńczy i Kańczugi. „Na najwyższej górze stał stary dwór – Grodzisko, był murowany z piwnicami obszernymi, miał baszty a widok stąd na Jarosław, Przeworsk, Sieniawę i Trynczę – precudny. Widziałem nieraz te gruzy, (...), schodziłem do piwnic i widziałem beczki miodu pana Kellermana tam stojące, nieraz kosztowałem ten zdrowy napój.” – wspominał wikariusz ks. Wojciech Michno.

W I poł. XIX w księgi parafialne odnotowują 50 nowych nazwisk szlacheckich. Są to dziedzice, dzierżawcy, służba dworska a nawet mieszczanie. Szlachta piastowała urząd mandatariusza, czyli sędziego dominialnego, do dzisiaj istnieje jeden z dwóch murowanych budynków będących siedzibą mandatariusza.

Miasteczko odegrało szczególną rolę w życiu społeczno – kulturalnym całego Grodziska. Tutaj powstała pierwsza szkoła (1885r.), Towarzystwo Spożywcze i pierwszy sklep katolicki(1890r.), zamieszka lekarz okręgowy – Bolesław Tryniecki (1898r.). Tutaj spotkał się ze swoimi zwolennikami ks. Stanisław Stojałowski i założyli Stronictwo Ludowe. W 1904r. powstało Towarzystwo Szkoły Ludowej. W 1910r. powstał zespół orkiestry dętej, chór i teatr. Drużyna bartoszowa (1914r.)

W 1910r. uczczono 500 rocznicę bitwy pod Grunwaldem, stawiając przy żołyńskiej drodze drewniany „Krzyż Grunwaldu”. W 1989r. ustawiono przy nim granitowy głaz, na którym umieszczono tablicę pamiątkową i kilka historycznych dat.

W czasie I wojny światowej Grodzisko było w strefie działań wojsk radzieckich i austriackich. Rosjanie weszli we wrześniu, by w październiku wycofać się, w listopadzie wchodzi Austriacy. Na plebani ulokował się sztab korpusu z generałem Kirchbachem, przy którym szefem był płk. Szeptycki późniejszy generał polski. W szkole w Grodzisku Górnym przebywał komendant dywizji wraz z sądem korpusowym, generał Arcyksiążę Józef, przewodniczącym sądu były brat cesarzowej Zyty. Grodzisko znów zajęli Rosjanie od listopada 1914r. do czerwca 1915r., potem już do końca wojny pozostało w rękach Austriaków.

Miejscowa inteligencja rozbudzała nastroje niepodległościowe. „Agitacja narodowa jest obecnie jawnie prowadzona, a najbardziej podburzająco działają księża i nauczyciele. Podburzające pieśni śpiewa ludność.” – taki meldunek austriacka żandarmeria przesłała do Ministerstwa Obrony Kraju w Wiedniu. Pod koniec wojny, prawie 300 uzbrojonych żołnierzy zdezerterowało z wojska, dlatego wieś została spacyfikowana przez regiment austriacki. Kilku żołnierzy zginęło, pozostałych ponownie wcielono do armii. W czasie prymicji ks. St. Kulańskiego (maj 1918r.) zbierano pieniądze na wykup Chełmaszczyzny, ksiądz Lubomirski dał na ten cel 100 koron. Odzyskanie niepodległości mieszkańcy uczcili posadzeniem dębu w Grodzisku Górnym, który nazywamy „Dębem Wolności” (rośnie obok stadionu).

W 1918r. zmarło na tyfus i „czarną hiszpankę” 120 osób, ratując chorych zmarł również lekarz Bolesław Tryniecki.

Zwiększyła się emigracja mieszkańców na Zachód, wyjechało 2/3 ludności żydowskiej. Zubożenie będzie przyczyną rezygnacji w 1926r. z praw miejskich. Grodzisko Dolne w 1934r. będzie siedzibą gminy zbiorowej. W 1930r. przeprowadzono w Grodzisku manewry wojskowe z udziałem 38 Pułku z Przemyśla i Sztabu ze Lwowa (kwaterował Korfanty Biernacki – późniejszy komendant więzienia w Brześciu).

W 1930r. otwarto Dom Ludowy w Grodzisku Dolnym, odbywały się kursy spółdzielczości, które prowadzili Zofia i Ignacy Solarzowie. Wiele osób pomagało w budowie Uniwersytetu Ludowego w Gaci. Z inicjatywy Zofii Tynieckiej w dawnym „Miasteczku” zbudowano dom TSL, odbywały się kursy handlowe, gotowania, higieny.

W dniu 20 czerwca 1933r. podczas antyrządowych wystąpień chłopów nazwanych „rewolucją grodziską” zginęło 2 policjantów i 6 mieszkańców. Wieś spacyfikowano, aresztowano kilkaset osób, skazano 37. Wydarzenia te upamiętnia pomnik z 1958r. i Krzyż Solidarności z 1998r.

Okres okupacji niemieckiej przyniósł wiele tragicznych wydarzeń.

- we wrześniu 1939r. podczas nalotu na stację kolejową zginęło trzech żołnierzy (groby na miejscowym cmentarzu),
- powstanie aktywnie pracującej placówki Nr 5 AK (dowódca por. Jan Tkacz „Leśnik”, magazynier Bronisław Sigda „Zemsta”),
- druk gazetki „Odwet” (Podcentrala Wschód) – współpraca z Jędrusiami, druk gazetki „Czyn” (październik 1944r. prof. Wincenty Styś zamieszcza artykuł o Powstaniu Warszawskim) – 31.10.1944r. NKWD likwiduje drukarnię kilku konspiratorów zesłano w głąb Rosji. Po 12 latach katorgi powrócił Józef Sigda, opisał swój pobyt w książce „Wspomnienia Sybiraka”. W miejscu tej tragedii „na Dziurówce” w dniu 30 sierpnia 1992r. (50 rocznica powstania AK) postawiono Krzyż. (fot. krzyża)
- na terenie Zmysłówki i Kopań Niemcy rozstrzelali 14 osób w odwet za udzielenie pomocy zbiegłym jeńcom radzieckim z obozu w Pełkiniach,
- oddział GL „Iskra” rozbroił z 23/24 marca 1943r. posterunek policji w Grodzisku,
- oddział GL „Iskra” zlikwidował 11 kwietnia 1944r. zdrajcę leśniczego Stefana Szalajdewicza,
- grupa „Zośki”, we współpracy z miejscową AK i BCh w ramach akcji „Jula” wysadziła most kolejowy na Wisłoku w Tryńczy z 5/6 kwietnia 1994r.,

- członkowie BCh dokonali w dniu 10 maja 1943r. rozbicia mleczarni i urzędu gminy w Grodzisku Dolnym,
- ta sama grupa spacyfikowała niemiecką firmę Mehringa budującą drugi tor kolejowy w Grodzisku Dolnym,
- w sierpniu 1944r. Grodzisko gościło przez trzy dni, liczące ok. 500 osób zgrupowanie partyzanckie z Okręgu AK Lwów, którym dowodził kpt. Witold Szredzki „Sulima” w ramach akcji „Burza” szli na pomoc powstańcom Warszawy.

Za bohaterską postawę nasza miejscowość została odznaczona w 1984r. Orderem Krzyża Walecznych.

Grodzisko dało wiele sławnych ludzi:

- prof. Józef Bursza (1914 - 1987), etnograf i socjolog wsi,
- prof. Franciszek Leja (1885 - 1979), nestor matematyki polskiej,
- prof. Feliks Chrzan (1911 - 1985), ichtiolog światowej sławy,
- ks. Franciszek Pytel (1913 - 1984), wiceprezes Tow. Łączności z Polonią „Polonia”,
- ks. Piotr Szpila (1870 - 1944), przez 8 lat dyrektor gimnazjum w Leżajsku,
- ks. biskup prof. Wincenty Urban (1911 - 1983), historyk Kościoła,
- dr Stanisław Grodziski (Kulpa), adwokat i społecznik, zmarł w Krakowie,
- prof. Stanisław Grodziski (syn - junior), wybitny znawca prawa, autor pracy „Grodzisko w czasach staropolskich”,
- prof. Jan Grad (1952 -) etnograf, kulturoznawca- były dziekan Wydziału Nauk Społecznych UAM.

Grodziszczanie zorganizowali w 1928r. i 1998r. Zjazd Inteligencji Grodziskiej.

Mniejszość żydowska w Grodzisku

Znaczący wkład w rozwój kulturowy i ekonomiczny Miasteczka wniosła mniejszość żydowska, która w II poł. XVIII w. liczyła ok. 300 osób, a na przełomie XIX i XX w. liczba ta wzrosła do 1200. Było to drugie po Leżajsku skupisko Żydów w tym regionie – posiadali synagogę i kahał.

Niemcy wywłaszczyli ludność żydowską z budynków i gruntów (12.09.1941r.). Znaczna część uciekła do Rosji, kilkanaście osób przechowała miejscową ludność. Pozostałych rozstrzelano na miejscowym kirkucie (ok. 125 osób), gdzie w 2003r. Rywka Richter-Becher i jej mąż Mosze Becher postawili obelisk z gwiazdą Dawida i tablicą w języku hebrajskim „Cmentarz Żydów Grodziskich. Błogosławionej pamięci mojej mamy i naszej babci: Szendel Rozy; naszego świątobliwego dziadka, Arona Zuckera, naszej świątobliwej babci Racheli Zucker. Ofiarowują; córka i wnuczka Rywka Richter-Becher i jej mąż Mosze Becher. Niech ich światło nie gaśnie.”

Miejsce to często odwiedzane jest przez potomków osób mniejszości żydowskiej, których rodziny są pochowane na kirkucie.

Kultura, przyroda, turystyka

Miłośnicy folkloru i obyczajów ludowych mogą obejrzeć rokrocznie, w pierwszą niedzielę po Wielkanocy, **Podkarpacką Paradę Straży Grobowych**, tzw. Turków, które pełnią honorową wartę w kościele przy symbolicznym grobie Chrystusa (stara tradycja ludowa z czasów odsieczy wiedeńskiej).

Na pd. krańcu wsi zbiornik wodny – **Jezioro Czyste**, popularne miejsce wśród wędkarzy i amatorów letnich kąpieeli.

Ok. 7 km na pd.-zach. od Grodziska niewielkie wsie **Zmysłówka** i **Opaleniska**. W ich pobliżu 60-hektarowy **Zmysłowski Obszar Chronionego Krajobrazu**, utworzony w 1992 r. W położonym w ZOChK „Rezerwacie Zmysłówka, założonym w 1953 r. na powierzchni 2,44 ha, oprócz okazałych modrzewi polskich fragment pierwotnego lasu mieszanego z jodłą, grabami, lipami i bukami. Piękne łąki ostrożeńiowe, liczne gatunki chronionych roślin.

Szlaki turystyczne:

Szczeka rowerowa niebieski historyczno – przyrodniczo (edukacyjny)-Grodzisko Dolne-Laszczyn-Opaleniska-Zmysłówka-Grodzisko Dolne o dł. 28 km.: biegnie przez malownicze tereny gminy, ścieżkami i duktami leśnym. Jadąc można podziwiać piękną przyrodę (Zmysłowski Obszar Chronionego Krajobrazu – „Rezerwat Zmysłówka” i polodowcowe ukształtowanie terenu; oczka wodne m.in. zbiornik „Czyste”- pełniący rolę rajki dla wędkarzy i amatorów kąpieli czy tzw. Wały Chmielnickiego urokliwe polodowcowe wzniesienia. Historię upamiętniają symbole wydarzeń z okresu II wojny tj. Krzyż na Dziurówce – upamiętnia działającą w okresie II wojny światowej drukarnię AK, krzyż pod Księżą Górą – upamiętnia mszę odprawioną przed akcją oddziału AK, jak również ważne daty z naszej historii - Krzyż Grunwaldu – upamiętnia rocznicę bitwy pod Grunwaldem w 1410r. Znaki naszej wiary chrześcijańskiej symbolizują liczne kapliczki i krzyże przydrożne w tym wspinała i jedyna w swoim rodzaju Droga Krzyżowa w Zmysłowskim lesie, której wyrzeźbione przez anonimowego artystę stacje Męki Pańskiej umieszczone są na drzewach. Natomiast znakiem wielokulturowości Grodziska szczególnie Miasteczka jest cmentarz żydowski z obeliskiem – upamiętniającym zagładę Żydów i zachowanymi kilkoma mecewami oraz nieliczne pozostałości zabudowy żydowskiej w tej części wsi.

„Szlak Krzyży i Kapliczek Przydrożnych”-Grodzisko Dolne-Opaleniska-Zmysłówka-Zagrody-Wólka Grodziska-Grodzisko Górne o dł. 25 km. (w opracowaniu) – rowerowo-samochodowy biegnie przez teren całej gminy pokazując architekturę około 60 cennych kapliczek, krzyży i figur przydrożnych, których piękna i niejednokrotnie oryginalna forma swą różnorodnością i urodą tak wspaniale harmonizuje z otaczającą nas przyrodą. Niektóre z nich datowane już na okres I poł. XVIII w. Są wszechobecne w naszej gminie. Stawiane na rozstajach dróg dla bezpieczeństwa podróżnych; jako zadośćuczynienie za popełnione grzechy; jako dziękczynienie za uzyskane łaski – pozostały po dzień dzisiejszy. Jedne z nich zachowały się w formie niezmięnionej od początku istnienia; inne dotknięte przemijającym czasem zostały przebudowane. Na miejscu drewnianych krzyży postawiono metalowe i pobudowano marmurowe lub kamienne kapliczki. Nie brak również nowo powstałych o zaledwie kilku lub kilkunastoletniej historii. Każdy z tych przedmiotów naszej kultury materialnej, naszej wiary ma swoich opiekunów, którzy troskliwie odnawiają je i zachowują dla potomności.

Wiele z tych przydrożnych znaków chrześcijańskiej pobożności znika z naszego krajobrazu na skutek naturalnego zużycia. Niszczą ukryte w cieniu starych zgarbionych i pochylonych drzew. Dzieje się z nimi to samo, co z człowiekiem, który pod brzemieniem przeżytych lat pochyla się, więdnie i kurczy.

2. Zabytki nieruchome objęte prawnymi formami ochrony

Charakteryzując zasoby zabytków znajdujących się na terenie gminy Grodzisko Dolne podzielono je wg wspomnianych klasyfikacji na zabytki nieruchome, zabytki ruchome i archeologiczne. W literaturze przedmiotu zabytki nieruchome dzieli się, z uwagi na ich znaczenie oraz formę ochrony i opieki, na cztery zasadnicze części:

1. Obiekty objęte szczególną ponadnarodową ochroną sprawowaną poprzez wpis na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO.
2. Zabytki objęte krajowymi prawnymi formami ochrony, do których zaliczamy:
 - a) uznanie za pomnik historii,
 - b) utworzenie parku kulturowego,
 - c) wpis do rejestru zabytków,
 - d) ustanowienie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.
3. Obiekty zabytkowe wpisane w ewidencji zabytków (gminnej, powiatowej, wojewódzkiej).
4. Pozostałe obiekty nigdzie nie zakwalifikowane, a godne zauważenia i objęcia opieką.

3. Pomniki historii i parki kulturowe

Gmina Grodzisko Dolne nie posiada obiektów o nadzwyczajnym znaczeniu w skali globu lub kraju, takich jak zabytkowe obiekty, czy zespoły wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO oraz Listę Pomników Historii.

Również do chwili obecnej na terenie gminy nie został utworzony żaden park kulturowy.

4. Rejestr zabytków

Rejestr Zabytków Województwa Podkarpackiego, zgodnie z ustawą prowadzi Wojewódzki

Konserwator Zabytków mający swą siedzibę w Przemyślu, ul. Jagiellońska 29, 37-700 Przemyśl.

Obiekty i zespoły zabytkowe wpisane do rejestru zabytków są prawem chronione. Zgodnie ze stanem z grudnia 2006 roku w Rejestrze Zabytków Województwa Podkarpackiego figurowało cztery obiekty zabytkowe z terenu gminy Grodzisko Dolne, co przedstawiono w poniższym zestawieniu:

Tabela nr 1. Wykaz zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków województwa podkarpackiego

Lp	Adres	Obiekt	Datowanie	Nr. rejestru zabytków		Data wpisu do rejestru	Nr decyzji
				Stary	Nowy		
1	Grodzisko Dolne	Zespół kościoła parafialnego p.w. Św. Barbary	1720-1754		A-1120	18.10.94r.	Nr. 5340/13/94
2	Grodzisko Dolne	dzwonnica	1892		A-1120	18.10.94r.	Nr. 5340/13/94
3	Grodzisko Dolne	ogrodzenie	1857-1863		A-1120	18.10.94r.	Nr. 5340/13/94
4	Grodzisko Dolne	cztery ołtarze polowe	XVIII w.		A-1120	18.10.94r.	Nr. 5340/13/94

Tab. 2 Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków Kultury i Budownictwa

EWIDENCJA ZABYTEKÓW ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA

GMINA GRODZISKO DOLNE

Tabela nr 2 Ewidencja zabytków architektury i budownictwa

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Materiał	Datowanie	Użytkownik	Rejestr zabytków	Uwagi *
1.	CHODACZÓW	Zagroda a. dom	nr 3	drewn.	ok. 1900	St. Bielecki		
2.	CHODACZÓW	Dom	nr 42	drewn.	ok. 1880	L. Wnęk		remont l. 60 XX
3.	CHODACZÓW	Stodoła	nr 5	drewn.	XIX/XX	M. Kogut		karta ewidencyjna „biała”
4.	GRODZISKO DOLNE	Zespół kościoła parafialnego p.w. Św. Barbary a. kościół			1720-1754	Parafia Rzym. – Kat.	A – 1120 18.10.94	karta ewidencyjna „zielona”
5.	GRODZISKO DOLNE	b. dzwonnica		mur.	1892	Parafia Rzym. – Kat.	A – 1120 18.10.94	remont 1971, karta ewidencyjna „zielona”
6.	GRODZISKO DOLNE	c. ogrodzenie		mur.-żelb.	1857-1863	Parafia Rzym. – Kat.	A – 1120 18.10.94	z bramą główną i 3 bramkami bocznymi, remont 1977, karta

7.	GRODZISKO DOLNE	d. plebania		mur.		XVIII	Parafia Rzym. – Kat.	4	ewidencyjna „zielona” rozbud. pocz. XX
8.	GRODZISKO DOLNE	e. spichlerz		drewn.		1897	Parafia Rzym. – Kat.		karta ewidencyjna „biała”
9.	GRODZISKO DOLNE	Fortyfikacje		ziem.		XVI (?)			pozostałości
10.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	zw. „Czerwona”	drewn.		przed 1848	W. Miś		karta ewidencyjna „zielona”
11.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	obok nr 28	mur.		1909	J. Danak		karta ewidencyjna „zielona”
12.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	obok nr 138	mur.		1913	M. Zamorski		remont po 1944, karta ewidencyjna „zielona”
13.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	naprzeciw nr 231, przy drodze do stacji PKP	mur.		1895			karta ewidencyjna „zielona”
14.	GRODZISKO DOLNE	Kaplica	przy drodze do Żołyni	mur.		XIX/XX	oplekun J. Ślęgiwicz		remont 1933, karta ewidencyjna „zielona”
15.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	naprzeciw nr 267	mur.		1909	L. Pampuś		karta ewidencyjna „zielona”
16.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	obok nr 303	drewn.		1766	H. Moszkiewicz		położenie blachy na gont 1957, karta ewidencyjna „zielona”
17.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka	obok nr 537	mur.		1910	F. Wnęk		
18.	GRODZISKO DOLNE	Kapliczka		drewn.		k. XIX (?)	A. Baj		remont ok. 1930 (?)
19.	GRODZISKO DOLNE	Zamek - pozostałości		mur.		XVI-XVII (?)			zniszczony XVIII (?)
20.	GRODZISKO DOLNE	Karczma zw. „Orenda”	nr 105	drewn.		ok. 1830	Z. Majkut		remont 1937, karta ewidencyjna „biała” i „zielona”

21.	GRODZISKO DOLNE	b. stodoła	nr 19	drewn.	k. XIX	A. Baj		
22.	GRODZISKO DOLNE	Zagroda a. dom	nr 21	drewn.	1910	T. Łyżeń		remont 1971
23.	GRODZISKO DOLNE	b. stajnia	nr 21	drewn.	1910			remont 1971
24.	GRODZISKO DOLNE	c. sieczkarnia	nr 21	drewn.	1890			ob. „sprzątek”, zmiana pokrycia dachu l. 50 XX, karta ewidencyjna „biała”
25.	GRODZISKO DOLNE	Zagroda a. dom	nr 77	drewn.	przed 1881	E. Baj		remont 1930, 1950, karta ewidencyjna „biała”
26.	GRODZISKO DOLNE	Zagroda a. dom	nr 109	drewn.	ok. 1890	St. Pająk		karta ewidencyjna „biała”
27.	GRODZISKO DOLNE	b. stajnia	nr 109	drewn.	ok. 1890	St. Pająk		
28.	GRODZISKO DOLNE	c. stodoła	nr 109	drewn.	ok. 1890	St. Pająk		karta ewidencyjna „biała”
29.	GRODZISKO DOLNE	Zagroda a. dom	nr 429	drewn.	k. XIX	J. Majkut		
30.	GRODZISKO DOLNE	Zagroda a. dom	nr 528	drewn.	ok. 1880	K. Zamorska		wymiana stolarki l. 30 i 50 XX, karta ewidencyjna „biała”
31.	GRODZISKO DOLNE	b. stajnia	nr 528	drewn.	ok. 1880	K. Zamorska		pokrycie dachówką 1972, karta ewidencyjna „biała”
32.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 13	drewn.	1920	F. Danak		
33.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 23	drewn.	k. XIX	J. Kłak		remont 1976
34.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 182	drewn.	ok. 1920	L. Gajewski		
35.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 256	drewn.	pocz. XX	J. Nowak		

36.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 265	drewn.	k. XIX	M. Sołek	karta ewidencyjna „biała”
37.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 267	mur.	k. XIX	L. Pempuś	
38.	GRODZISKO DOLNE	Willa	nr 268	mur.	1911	K. Tyniecka	wg proj. inż. Sadowskiego
39.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 447	drewn.	ok. 1870	L. Baj	remont 1931
40.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 484	drewn.	1923	J. Grzywina	remont l. 50 XX
41.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 568	drewn.	ok. 1900	J. Czerwonka	remont 1970, karta ewidencyjna „biała”
42.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 591	drewn.	1923	S. Wnęk	remont 1975
43.	GRODZISKO DOLNE	Dom	nr 621	drewn.	1928	M. Maj	
44.	GRODZISKO DOLNE	Komora	nr 521	drewn.	pocz. XX	B. Usawski	
45.	GRODZISKO DOLNE	Stodoła	nr 20	drewn.	1928	F. Przeszło	
46.	GRODZISKO DOLNE	Stodoła	nr 82	drewn.	przed 1870	J. Gdańska	
47.	GRODZISKO DOLNE	Stodoła	nr 91	drewn.	ok. 1900	J. Rydzik	
48.	GRODZISKO DOLNE	Wozownia	nr 490	drewn.	pocz. XX	S. Usowski	
49.	GRODZISKO DOLNE	Kuźnia	nr 127	drewn.	ok. 1920	S. Salwach	ob. skład narzędzi rolniczych

50.	GRODZISKO GÓRNE	Kapliczka z dzwonnica	obok nr 353	mur. dzwonnica – drewn.	ok. 1850 (?) dzwonnica – 1898 (?)	J. Majkut	karta ewidencyjna „biała”
51.	GRODZISKO GÓRNE	Kancelaria wójtowska	nr 289	drewn.	1906	G. Janusz	nast. sklep i mleczarnia, ob. nieużytkowana, karta ewidencyjna „biała”
52.	GRODZISKO GÓRNE	b. stodoła	nr 364	drewn.	pocz. XX	J. Kulpa	karta ewidencyjna „biała”

53.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 37	drewn.	ok. 1870	nieużytkowa ny	remont dachu 1960
54.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 41	drewn.	ok. 1920	S. Zięba	remont 1976
55.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 72	drewn.	XIX/XX	B. Matuszek	
56.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 390	drewn.	ok. 1870	S. Domin	
57.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 420	drewn.	przed 1880	S. Janiec	remont 1951
58.	GRODZISKO GÓRNE	Dom	nr 465	drewn.	ok. 1914	H. Sofek	

59.	LESZCZYNY	Kapliczka		mur.	1920	T. Mazur	
60.	LESZCZYNY	Zagroda a. dom	nr 51	drewn.	ok. 1933	A. Fron	remont po 1944, karta ewidencyjna „biała”
61.	LESZCZYNY	b. stajnia	nr 51	drewn.	k. XIX	A. Fron	karta ewidencyjna „biała”
62.	LESZCZYNY	c. stodoła	nr 51	drewn.	ok. 1880	A. Fron	karta ewidencyjna „biała”
63.	LESZCZYNY	Zagroda a. stodoła	nr 57	drewn.	ok. 1890	M. Chmura	karta ewidencyjna „biała”
64.	LESZCZYNY	b. komora	nr 57	drewn.	ok. 1890	M. Chmura	

65.	OPALENISKA	Kapliczka	w polu	mur.	ok. 1920		
-----	------------	-----------	--------	------	----------	--	--

66.	WÓLKA GRODZISKA	Kapliczka p.w. Wszystkich Świętych	obok nr 14	mur.	1891	J. Śmiątek	zmiana pokrycia dachu i wykonanie polichromii ok. 1939, karta ewidencyjna „zielona”
67.	WÓLKA GRODZISKA	Kaplica p.w. Św.	obok nr 166	mur.	1892	J. Panek	karta ewidencyjna

5. Pozostałe obiekty nigdzie nie zakwalifikowane, a godne zauważenia i objęcia opieką.

Cenną wartością kulturową gminy jest liczna grupa obiektów świadczących o historii Grodziska Stanowią je krzyże z pamiątkowymi głazami kamiennymi i tablicami oraz same tablice pamiątkowe montowane na budynkach dla upamiętnienia osób i wydarzeń z minionej historii Grodziska.

Godnym też zauważenia i objęcia opieką są przydrożne krzyże i pomniki kultu religijnego znajdujące się na terenie gminy, które nie zostały ujęte w ewidencji zabytków a stanowią cenną pamiątkę przeszłości Grodziska i jej tradycji kulturowych i wyznaniowych.

Stan zachowania tych obiektów jest ogólnie dobry, wymaga jednak zabiegów konserwatorskich. W tym zakresie gmina ostatnimi laty przywróciła blask dawnej świetności kilku kapliczkom przydrożnym, które najbardziej zostały dotknięte zębem czasu.

Godnym obiektem wpisania do rejestru zabytków jest budynek plebanii w Grodzisku Dolnym. Plebania wraz z kościołem, dzwonnica, ogrodzeniem kościoła, które są już wpisane do rejestru zabytków jako całość stanowiłyby zabytkowy zespół kościelny parafii w Grodzisku Dolnym.

Na uwagę zasługuje układ wsi – tj. wieś łąnów leśnych z łąnowym układem pól uprawnych w terminologii etnograficznej wieś o takim układzie urbanistycznym zwana jest łańcuchówką (wg prof. J. Burszty jest to najdalej wysunięta na wschód wieś o takim układzie). Kolejnym elementem dziedzictwa kulturowego jest charakterystyczny strój ludowy, folklor słowny – gwara, tradycyjne obyczaje i obrzędy będące w repertuarze działających zespołów ludowych. Opracowanie kompleksowego programu renowacji wraz z ich inwentaryzacją stanowiłoby element w Lokalnym Programie Rewitalizacji Gminy.

6. Zabytki ruchome

Zabytki wpisane do Rejestru Zabytków Ruchomych

Rejestr Zabytków Ruchomych prowadzony jest podobnie jak Rejestr Zabytków Nieruchomych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki Konserwator Zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do Rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do Rejestru nie wpisuje się zabytków wpisanych do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Zabytki ruchome z terenu Gminy Grodzisko Dolne wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Podkarpackiego dnia 24 marca 2000r. pod nr rejestru **B-13** to wyposażenie i wystrój kościoła parafialnego p.w. św. Barbary w Grodzisku Dolnym, na które składają się ołtarz główny i ołtarze boczne, ambona, chrzcielnica, kropielnice, konfesjonały, feretrony, rzeźby, krzyże, obrazy i naczynia liturgiczne. Wyposażenie to, kilka stylów od baroku (rzeźby) i neobaroku (konfesjonały i ołtarze boczne), renesansu (zydel) poprzez neorenesans (ołtarz główny), neogoty (ołtarz boczny i kropielnice), neoklasycyzm (konfesjonał, pulpit, lichtarze), eklektyzm (ława lokatorska, podstawa pod trumnę do katafalku, krzyże ołtarzowe) do neorokoko (lichtarz pod paschał), odznacza się wysokim poziomem artystycznym.

7. Pradzieje Grodziska i zabytki archeologiczne

Teren obecnej gminy Grodzisko Dolne od dość dawna przyciągał uwagę poszukiwaczy starożytności a później także profesjonalnych archeologów. Wiemy np. o Zygmuncie Głogrze, który penetrując te okolice znalazł w 1847 roku fragmenty ceramiki, pochodzące z ciepłopalnego cmentarzyska (później określonego jako stanowisko nr 2). W 1881

roku badania powierzchniowe prowadził tutaj Tadeusz Ziemięcki, opisując m.in. wygląd wczesnośredniowiecznego grodu (T. Ziemięcki 1882). O Grodzisku Dolnym wspominał także Karol Rogawski w kontekście znalezisk z Leżajska (K. Rogawski 1856). O nieokreślonej osadzie przedhistorycznej pisał też Kazimierz Osiński, przy okazji publikacji materiałów z pobliskich Bud Łańcuckich (K. Osiński 1922). W latach 40-tych i 50-tych XX wieku teren ten inspekcjonowali archeolodzy z ośrodka krakowskiego: Gabriel Leńczyk (ten już w 1936 roku po raz pierwszy wizytował teren domniemanego grodziska wczesnośredniowiecznego, a później przeprowadził nawet drobne badania wykopaliskowe), Kazimierz Bielenin, Stanisław Buratyński, Tadeusz Reyman (m.in. obszar z odkrytym przez Glogera cmentarzyskiem oraz okolice „dworu”, a także teren domniemanego grodu), Marek Gedl, a pod koniec tego okresu również archeolodzy z powstającego ośrodka rzeszowskiego – Antoni Kunysz, Kazimierz Moskwa, Tadeusz Aksamit, Aleksandra Gruszczyńska, Zdzisław Kapera.

Intrygująca była wówczas sama nazwa „Grodzisko”, sugerująca istnienie wczesnośredniowiecznego (?) grodu (A. Kunysz 1968, s. 48). W tym kontekście Grodzisko Dolne występuje np. w wydanej w 1928 roku syntezie archeologii Polski (W. Antoniewicz 1928, s. 228), a nawet literaturze obcej (J. Pasternak 1928, s. 151). Niektórzy archeolodzy dopuszczali także możliwość funkcjonowania osady obronnej w epoce brązu lub wczesnej epoce żelaza (A. Żaki 1950, s. 185).

Nowy etap w archeologicznym poznaniu terenu gminy Grodzisko Dolne przyniosły badania wykopaliskowe, prowadzone z różnym nasileniem, od lat 50-tych. W tym czasie ukazywały się krótkie zazwyczaj informacje i wzmianki na temat odkryć (np. K. Moskwa 1963), zawsze podkreślające ich wyjątkowe znaczenie.

Badania wykopaliskowe prowadzone na terenie gminy:

1954 – drobne badania sondażowe Gabriela Leńczyka na domniamanym grodzisku wczesnośredniowiecznym (stanowisko 28);

1955 – Marek Gedl prowadzi drobne badania ratownicze na odkrytym w 1950 roku stanowisku 1 – starszym cmentarzysku łużyckim, odkrywa 2 groby ciepłopalne (M. Gedl 1960);

1958, 1961-1962 – Antoni Kunysz rozkopuje stanowisko nr 3, pochodzące z początków czesnego średniowiecza (wówczas błędnie interpretowane jako osada z okresu rzymskiego); materiały w całości opublikowano dopiero w 1991 roku (J. Podgórska-Czopek 1991);

1960 – Tadeusz Aksamit odkopuje „młodsze” cmentarzysko łużyckie - stanowisko 2, które wkrótce potem zostało opracowane i opublikowane przez Kazimierza Moskwę (1962; 1976, s. 198-200);

1961-1963 – Kazimierz Moskwa, Aleksandra Gruszczyńska i Zdzisław Kapera prowadzą prace na stanowisku 1 (K. Moskwa 1976, s. 191-198); w całości materiał ten opracowano i opublikowano dopiero w 1996 roku (S. Czopek 1996);

1986 i 1988 – Sylwester Czopek bada część cmentarzyska „łużyckiego” w Chodaczowie, stanowisko 2; pełna publikacja materiałowa pochodzi z roku 1996 (S. Czopek 1996), badane wówczas sondażowo stanowisko nr 3 (osada z epoki brązu) nie doczekało się jeszcze publikacji;

1996 – Antoni Lubelczyk prowadzi badania na stanowiskach 8 i 28, których celem jest lokalizacja grodziska wczesnośredniowiecznego, niejako „przy okazji” odkrywa imponujący zestaw wytworów krzemienych, łączących się z końcową częścią paleolitu górnego (A. Lubelczyk 1997),

1996-2002 – badania (fot. 1) wielokulturowego stanowiska nr 22 (S. Czopek, J. Podgórska-Czopek), które w istotny sposób uzupełniły, a niejednokrotnie zmieniły wiedzę o pradziejach i wczesnym średniowieczu tego regionu.

Od lat 70-tych XX wieku polscy archeolodzy realizują program badawczy Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP), polegający na rejestrowaniu wszystkich znanych do tej pory stanowisk archeologicznych oraz odkrywaniu nowych w toku wiosennych i jesiennych badań powierzchniowych. Interesujący nas tutaj obszar był badany w 1984 (100-80 i 101-80 - S. Czopek, J. Podgórska-Czopek), 1985 (101-81 - S. Czopek, S. Kadrow) i 1991 roku (100-81 - S. Czopek, J. Podgórska-Czopek). Zewidencjonowano łącznie 64 stanowiska (tab. 4), w tym 40 na terenie Grodziska Dolnego¹, 9 Grodziska Górnego, 8 Chodaczowa, 3 Opalenisk, 2 Zmysłówki i po 1 Laszczyn i Wólki Grodziskiej (por. zestawienie w końcowej części pracy i mapa na ryc. 1). Na wszystkich stanowiskach zarejestrowano łącznie 92 fakty osadnicze.² Ich specyfikację podano w tabeli:

Tabela Nr 3 Specyfika obiektów archeologicznych

Epoka	Kultura	N	%
Paleolit	Magdaleńska (?)	1	1,1
	Świderska	1	1,1
Mezolit	janisławicka (?)	1	1,1
Neolit	pucharów lejkatych	4	4,3
	amfor kulistych (?)	1	1,1
	?	5	5,4
Kamienia (ogólnie)	?	8	8,7
Wczesna epoka brązu	Mierzanowicka	3	3,3
Epoka brązu	Trzcinięcka	5	5,4
Epoka brązu-wczesna epoka żelaza	tarnobrzeńska kultura lużycka	10	10,9
	?	3	3,3
Okres rzymski	Przeworska	16	17,4
Pradzieje (ogólnie)	?	14	15,2
Wczesne średniowiecze		11	11,9
Średniowiecze		3	3,3
Nieokreślona		6	6,5
RAZEM		92	100,0

Dzięki badaniom powierzchniowym możliwe jest wykreślenie aktualnej mapy prezentującej wszystkie znane dziś stanowiska archeologiczne. Pokazuje ona nierówne nasycenie stanowiskami, zwracając uwagę na zagęszczenie w części południowo-wschodniej i wschodniej, w miejscu, gdzie dolina Wisłoka styka się z doliną Sanu. Tutaj także są zlokalizowane stanowiska znane najlepiej dzięki badaniom wykopaliskowym (nr 1, 2, 3 i 22 w Grodzisku Dolnym). Należy sądzić, że układ taki nie jest przypadkowy, a świadczy o rzeczywistych preferencjach osadniczych. Oznacza to, zatem, że pewne obszary były chętniej zasiedlane niż inne. W naszym przypadku dotyczy to głównie pogranicza strefy wielkodolinnej (wykorzystywanej przez Wisłok i San) i wysoczyznowej, tak specyficznej dla rejonu Grodziska Dolnego. Jest to bowiem paralessowy mikroregion, gdzie stanowiska archeologiczne występują dość rzadko, a jeśli już są, to ograniczają się do pojedynczych śladów osadniczych. Pod tym pojęciem należy rozumieć rozproszone zabytki archeologiczne, będące świadectwem krótkotrwałych akcji osadniczych (np. sezonowych) lub innych procesów najczęściej o podłożu ekonomicznym (np. polowania, pozyskanie surowców itd.).

¹ W ewidencji archeologicznej nie została wydzielona wieś Grodzisko Nowe, stąd stanowiska tam zlokalizowane określane są jako pochodzące z Grodziska Dolnego.

² Stanowiskiem w archeologii określa się wydzielone w terenie miejsce występowania śladów działalności człowieka w odległej przeszłości. Najczęściej są to osady lub obozowiska, cmentarzyska i tzw. znaleziska luźne. Fakt osadniczy natomiast określa zespół źródeł pochodzących z jednego czasu.

Dosyć istotne znaczenie miały tutaj warunki naturalne, a przede wszystkim ograniczony dostęp do wody oraz ciężkie do uprawy gleby.

W opozycji do tego mikroregionu pozostaje obszar leżący na granicy tej strefy i wielkich dolin rzecznych z rozbudowanymi, piaszczystymi terasami. Można go określić jako bardziej przyjazny człowiekowi pradziejowemu ze względu na nieograniczone zasoby wody, mnogość suchych, przewiewnych miejsc na wydmach, doskonale nadających się do lokalizacji osad i cmentarzysk, lekkie do uprawy gleby oraz wielkie tereny potencjalnych pastwisk dla stad zwierząt. Drugim argumentem są wielkie ciągi komunikacyjne – wschód-zachód i północ-południe, krzyżujące się właśnie tutaj.

Tabela nr 4. Zestawienie obiektów i stanowiska archeologicznych na terenie miasta rozpoznane w okresie XIX i XX wieku.

Lp.	Lokalizacja	Nr stanowiska		Data badań lub odkrycia
1	Chodaczów	1	Domniemana osada o nieokreślonej chronologii	AZP 101-81/1 1985
2.	Chodaczów	2	Cmentarzysko tarnobrzeskiej kultury łużyckiej	1986, 1988 AZP 101-81/2 1985
3.	Chodaczów	3	1. Ślad osadnictwa z epoki kamienia (2 odłupki krzemienne) 2. Obozowisko (?) ze starszej epoki brązu (kultura trzciniecka) 3. Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (2 fr. ceramiki) 4. Osada (?) z okresu rzymskiego (27 fr. ceramiki)	1988 AZP 101-81/12 1985
4.	Chodaczów	4	1. Ślad osadnictwa średniowiecznego (1 fr. ceramiki) 2. Ślad osadnictwa nieokreślonego chronologicznie (2 fr. ceramiki)	AZP 101-81/13 1985
5.	Chodaczów	5	1. Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (2 fr. ceramiki) 2. Ślad osadnictwa z okresu rzymskiego (4 fr. ceramiki) 3. Ślady osadnictwa średniowiecznego (4 fr. ceramiki)	AZP 101-81/14 1985
6.	Chodaczów	6	Ślad osadnictwa z okresu rzymskiego (1 fr. ceramiki)	AZP 101-81/15 1985
7.	Chodaczów	7	Osada z okresu rzymskiego (5 fr. ceramiki)	AZP 101-81/16 1985
8.	Chodaczów	8	Ślad osadnictwa z okresu rzymskiego (1 fr. ceramiki)	AZP 101-81/17 1985
9.	Grodzisko Dolne	1	1. Osada (?) neolityczna (kultura pucharów lejkowatych) 2. Cmentarzysko tarnobrzeskiej kultury łużyckiej	1950 AZP 101-81/4 1985
10.	Grodzisko Dolne	2	1. Ślad osadnictwa, kultura ? (1 fr. ceramiki) 1. Cmentarzysko tarnobrzeskiej	XIX w. AZP 101-81/5 1985

			kultury łużyckiej	
11.	Grodzisko Dolne	3	1. Ślad osadnictwa z epoki kamienia (1 odłupek krzeminy) 2. Ślady osadnictwa z okresu rzymskiego (?) 3. Osada wczesnosłowiańska (VI w.)	1958 AZP 101-81/6 1985
12.	Grodzisko Dolne	4	Ślad osadnictwa z okresu rzymskiego (znalezisko luźne fr. importowanego naczynia terra sigilla).	AZP 101-81/7 1985
13.	Grodzisko Dolne	5	1. Ślad osadnictwa z epoki kamienia (fr. wiórka krzemiennego) 2. Cmentarzysko (?) z okresu rzymskiego	AZP 101-81/8 1985
14.	Grodzisko Dolne	6	Ślad osadnictwa neolitycznego	AZP 101-81/9 1985
15.	Grodzisko Dolne	7	Osada z okresu rzymskiego (?)	AZP 101-81/10 1985
16.	Grodzisko Dolne	8 „Zamkowa Góra”	1. Obozowisko paleolityczne 2. Ślad osadnictwa neolitycznego (kultura pucharów lejkowatych) 3. Osada lub grodzisko wczesnośredniowieczne	1996 AZP 100-81/8 1991
17.	Grodzisko Dolne	9	Domniemane cmentarzysko szkieletowe (wczesnośredniowieczne ?)	AZP 100-81/9 1991
18.	Grodzisko Dolne	10	Kopiec ziemny o nieustalonej chronologii	AZP 100-80/1 1984
19.	Grodzisko Dolne	11	Domniemana osada ze starszej epoki brązu	AZP 101-81/11 1984
20.	Grodzisko Dolne	12	Ślad osadnictwa z epoki kamienia (wiór krzemieniny)	AZP 101-80/29 1984
21.	Grodzisko Dolne	13	Ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (2 fr. ceramiki)	AZP 101-80/30 1984
22.	Grodzisko Dolne	14	Ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-80/3 1984
23.	Grodzisko Dolne	15	Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej	AZP 100-80/4 1984
24.	Grodzisko Dolne	16	1. Ślad osadnictwa neolitycznego (1 fr. ceramiki) 2. Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki) 3. Osada pradziejowa (27 fr. ceramiki)	AZP 100-80/5 1984
25.	Grodzisko Dolne	17	Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki)	AZP 101-81/33 1985

26.	Grodzisko Dolne	18	1. Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (2 fr. ceramiki) 2. Ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (1 fr. ceramiki) 3. Ślad osadnictwa nieokreślonego chronologicznie (2 fr. ceramiki)	AZP 101-81/34 1985
27.	Grodzisko Dolne	19	Osada z okresu rzymskiego (14 fr. ceramiki)	AZP 101-81/35 1985
28.	Grodzisko Dolne	20	Ślad osadnictwa (pradziejowego ?; 2 fr. ceramiki)	AZP 101-81/36 1985
29.	Grodzisko Dolne	21	1. Obozowisko neolityczne (1 fr. ceramiki, 10 odłupków krzemiennych) 2. Osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (7 fr. ceramiki) 3. Osada z okresu rzymskiego (11 fr. ceramiki) 4. Osada (?), chronologia nieokreślona (6 fr. ceramiki)	AZP 101-81/37 1985
30.	Grodzisko Dolne	22	1. Obozowisko schyłkowopaleolityczne 2. Obozowisko mezolityczne 3. Ślady osadnictwa z wczesnej epoki brązu 4. Cementarzysko ze starszej epoki brązu (kultura trzciniecka) 5. Osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej 6. Osada z okresu rzymskiego 7. Osada wczesnośredniowieczna z co najmniej 3 horyzontami chronologicznymi: wczesnosłowiańskim, plemiennym i wczesnopaństwowym.	AZP 101-81/38 1985
31.	Grodzisko Dolne	23	Osada z okresu rzymskiego (9 fr. ceramiki)	AZP 101-81/39 1985
32.	Grodzisko Dolne	24	Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki)	AZP 101-81/40 1985
33.	Grodzisko Dolne	25	Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki)	AZP 101-81/41 1985
34.	Grodzisko Dolne	26	1. Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (2 fr. ceramiki) 2. Osada z okresu rzymskiego (37 fr. ceramiki)	AZP 101-81/42 1985
35.	Grodzisko Dolne	27	1. Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki) 2. Osada z okresu rzymskiego (9 fr. ceramiki)	AZP 101-81/43 1985
36.	Grodzisko Dolne	28	1. Ślad osadnictwa tarnobrzeskiej	1954

			kultury łużyckiej (1 fr. ceramiki) 2.Osada z okresu rzymskiego (9 fr. ceramiki)	AZP 100-81/47 1991
37.	Grodzisko Dolne	29	Osada pradziejowa (7 fr. ceramiki)	AZP 100-81/48 1991
38.	Grodzisko Dolne	30	1.osada neolityczne (3 r. ceramiki) 2.osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (20 fr. ceramiki) 3.osada wczesnośredniowieczna (15 fr. ceramiki)	AZP 100-81/49 1991
39.	Grodzisko Dolne	31	Osada (?) pradziejowa (4 fr. ceramiki)	AZP 100-81/50 1991
40.	Grodzisko Dolne	32	Ślad osadnictwa z epoki brązu (1 fr. ceramiki)	AZP 100-81/51 1991
41.	Grodzisko Dolne	33	1.Osada z okresu wpływów rzymskich (kultura przeworska – 10 fr. ceramiki) 2.Ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (2 fr. ceramiki)	AZP 100-81/52 1991
42.	Grodzisko Dolne	34	Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-81/53 1991
43.	Grodzisko Dolne	35	Ślad osadnictwa z epoki brązu (2 fr. ceramiki)	AZP 100-81/54 1991
44.	Grodzisko Dolne	36	Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-81/55 1991
45.	Grodzisko Dolne	37	Osada (?) neolityczna (kultura pucharów lejkowatych – 4 fr. ceramiki, fragment wióra krzemienno)	AZP 100-81/56 1991
46.	Grodzisko Dolne	38	1. Ślad osadnictwa neolitycznego (kultura pucharów lejkowatych – 1 fr. ceramiki) 2. Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-87/57 1991
47.	Grodzisko Dolne	39	Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-81/58 1991
48.	Grodzisko Dolne	40	Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki)	AZP 100-81/13 1991
49.	Grodzisko Górne	1	Ślad osadnictwa (siekiarka krzemienno)	AZP 100-80/2 1984
50.	Grodzisko Górne	2	1.Ślad osadnictwa pradziejowego (3 fr. ceramiki) 2.Osada (?) okres późnośredniowieczny/nowożytny	AZP 100-80/6 1984
51.	Grodzisko Górne	3	Ślad osadnictwa pradziejowego (1 fr. ceramiki, 1 odłupek krzemienno)	AZP 100-80/7 1984
52.	Grodzisko Górne	4	Ślad osadnictwa epoki kamienia	AZP 100-

			(?; 3 odłupki krzemienne)	80/8 1984
53.	Grodzisko Górne	5	Ślad osadnictwa wczesnobrązowego (sierp krzemienny)	AZP 100-81/59 1991
54.	Grodzisko Górne	6	1. Ślad osadnictwa ze starszej epoki brązu (kultura trzciniecka – 2 fr. ceramiki) 2. Osada (?) pradziejowa (6 fr. ceramiki)	AZP 100-81/60 1991
55.	Grodzisko Górne	7	Ślad osadnictwa z epoki brązu (2 fr. ceramiki)	AZP 100-8161 1991
56.	Grodzisko Górne	8	Osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (67 fr. ceramiki)	AZP 100-81/62 1991
57.	Grodzisko Górne	9	1. Osada ze starszej epoki brązu (kultura trzciniecka; 15 fr. ceramiki) 2. Osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (48 fr. ceramiki) 3. Ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (fr. ceramiki)	AZP 100-81/63 1991
58.	Laszczyzny	1	Ślad osadnictwa z epoki kamienia (1 odłupek krzemienny)	AZP 101-81/46 1985
59.	Opaleniska	1	Domniemane cmentarzysko ciałopalne	AZP 101-80/5 1984
60.	Opaleniska	2	Domniemana osada prahistoryczna	AZP 101-80/6 1984
61.	Opaleniska	3	Ślad osadnictwa z epoki kamienia (wiertnik krzemienny)	AZP 101-80/37 1984
62.	Wólka Grodziska	1	Ślad osadnictwa neolitycznego – siekierka krzemienna	AZP 100-80/17
63.	Zmysłówka	1	Ślad osadnictwa z przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu – grot krzemienny	AZP 101-80/7 1984
64.	Zmysłówka	2	Obozowisko z epoki kamienia (rdzeń i 3 odłupki krzemienne)	AZP 100-80/10 1984

Powyższy przegląd głównych faktów osadniczych, jakie miały miejsce na terenie obecnej Gminy Grodzisko Dolne, pokazuje, że była to przeszłość imponująca. Dzięki specyficznym warunkom geograficznym region ten przyciągał grupy ludzkie już od starszej epoki kamienia - paleolitu. Bogactwo znajdowanego tutaj materiału zabytkowego nie sugeruje jednak ciągłości osadniczej ani tym bardziej ludnościowej w całym regionie. Są to raczej pojedyncze epizody, niekiedy trwające kilkaset lat, ale oddzielone od siebie znaczącymi przerwami w zasiedleniu. O ciągłości możemy mówić dopiero od wczesnego średniowiecza, chociaż nie wszystkie jego fazy są równie bogato reprezentowane. Dotyczy to np. słabo ryzykującej się fazy plemiennej (VIII-IX wiek).

Dzięki intensywnym badaniom wykopaliskowym możemy dosyć dokładnie scharakteryzować wszystkie epoki i okresy pradziejowe, a także wczesne średniowiecze. W skali całej Polski południowo-wschodniej teren Grodziska Dolnego należy niewątpliwie do najlepiej przebadanych. Nie oznacza to wcale zawieszenia dalszych badań terenowych. Dotychczasowe wyniki napawają bardzo dużym optymizmem w zakresie osiągnięcia

odpowiedzi na pojawiające się nowe pytania badawcze. Frapującym zagadnieniem może być np. chronologia i funkcja (kurhan ?) kopca ziemnego położonego w centralnej części Grodziska Dolnego – stanowisko 10 (S. Czopek 2003, s. 70-71). Drugim aspektem są względy konserwatorskie. Wiele spośród znanych stanowisk narażonych jest na poważne zniszczenia, np. w wyniku systematycznego rozorywania, co dotyczy większości stanowisk zlokalizowanych na polach uprawnych. Z tych względów gościnnie dla archeologów gmina Grodzisko Dolne może liczyć na kolejne akcje badawcze, które przyniosą zapewne odkrycie równie interesujących materiałów jak te, które znamy dzisiaj.

Archeologiczne Ścieżki Edukacyjne

Ścieżki edukacyjne należy uznać za lokalny odnośnik dłuższych szlaków turystycznych. W zasadzie istnieje możliwość nieograniczonego wykorzystywania odkryć i badań archeologicznych w tej formie.

Przykładowa propozycja takiej ścieżki dla Grodziska Dolnego może mieć następujący przebieg:

Archeologia Grodziska Dolnego: stan. 16 (osada prahistoryczna) – **stan. 10** (kopiec ziemny – kurhan ?) – **stan. 8 i 28** (obozowisko górnopaleolityczne oraz domniemany gród wczesnośredniowieczny z osadą) – **stan. 7** (miejsce znalezienia importowanego z Imperium Rzymskiego naczynia) – **stan. 22** (wielka osada wielokulturowa – epoka brązu, wczesna epoka żelaza, okres rzymski, wczesne średniowiecze; cmentarzysko ze starszej epoki brązu) – **stan. 2** (cmentarzysko z wczesnej epoki żelaza) – **stan. 1** (cmentarzysko z młodszej epoki brązu) – **stan. 3** (osada wczesnosłowiańska)

8. Krajobraz kulturowy i wartości niematerialne - zróżnicowanie regionalne i problem ochrony kultury ludowej

8.1. Grodzisko - wieś łąków leśnych

Grodzisko (nazwy „Grodzisko” używamy jako nazwy zbiorowej na określenie Grodziska Dolnego, Grodziska Górnego i Wólki Grodziskiej) od przynajmniej kilku stuleci należy do największych i najdłuższych wsi w Polsce. Ciągnie się na przestrzeni kilkunastu kilometrów wzdłuż linii wyznaczonej przez bieg rzeczki Leszczynki i główną drogę, będącą niegdyś odcinkiem Królewskiej Drogi stanowiącej – według ustaleń historyków – przedłużenie szlaku handlowego z Węgier, a na naszych terenach wiodącej przez Przeworsk – Gorliczynę – Gniewczynę – Grodzisko Dolne i Górne – Giedlarowę – Leżajsk – Rudnik – Sandomierz do Warszawy.

Grodzisko położone jest na wzgórzach, otoczonych od wschodu, północnego-wschodu i południa niziną powstałą w widłach Wisłoka i Sanu. Wzniesienia te przedziela dolina, przez którą przepływa potok Leszczynka (noszący kiedyś urzędową nazwę Młynówka), a zwany jeszcze niedawno powszechnie przez mieszkańców gwarowo *rzyką*. Wyływa ona z dwóch źródeł w Wólce Grodziskiej, tworzących dwa strumienie: Wsiową Wodę i Łąkowy Potok (na Zagrodach). Łączy się na terenie Grodziska Górnego w jeden potok i płynie przez Grodzisko Dolne, wpadając do Wisłoka na chodaczowskich łąkach. Łąki te (linia Wisłoka) wyznaczają granice wsi z tej strony oraz krawędź lasów przeworskich, a z drugiej są to pola sąsiadujące z Grodziskiem dawniej królewskiej wsi Giedlarowa.

Wieś widziana z lotu ptaka przedstawia dwa główne łańcuchy zabudowań, tu i ówdzie podwojone z kilkoma rozgałęzieniami, które tworzą domy usytuowane wokół bocznych dróg. Te dwa rzędy domostw położone po obu stronach rzeczki na wzgórzach i pagórkach, zbliżają się do siebie na obszarze pozbawionym wzniesień w Grodzisku Górnym, lokując się po obu

stronach drogi i przybierając tu kształt *ulicówki*. Generalnie jednak ze względu na zasadnicze rozplanowanie osady, sposób jej zabudowy, Grodzisko reprezentuje - z uwagi właśnie na jej kształt - typ wsi zwany w etnografii *wsią łańcuchową*, krócej *łańcuchówką*.

Jeśli chodzi natomiast o sposób jej powstawania, jest to *wieś łańców leśnych* - jak ustalił i udokumentował Józef Burszta. Grodzisko stanowi ten typ wsi przynajmniej od XIII i XIV wieku. Doszło wówczas najprawdopodobniej do ponownego założenia wsi po jej zniszczeniu w wyniku najazdu Tatarów. Dokonano wówczas nowego jej rozplanowania, wprowadzając łańcowy układ pól. Jak stwierdza Józef Burszta, na którego ustalenia badawcze tutaj się powołuję: „Warunki fizjograficzne głównie sprawiły, że Grodzisko jest czystym typem wsi łańców leśnych”³. Nazwa ta odwołuje się do rozplanowania gruntów we wsi i sposobu pozyskiwania terenu pod jej zabudowę. Ten typ osady charakterystyczny jest dla obszarów górskich, podgórskich i wyżynnych otoczonych lasem. Pofałdowany i w dużej części zalesiony teren Grodziska wymagał specyficznego rozplanowania osady. Grunty pod uprawę i zabudowę otrzymywano w pewnej mierze z trzebienia lasu. O jego karczowaniu i wypalaniu świadczą nazwy przysiółka Zarowie oraz Łazy, zapomniana już nazwa pierwotnej części Chałupek (Łazy to miejsce po *łazowaniu* czyli karczowaniu).

Wsie łańców leśnych zakładane były właśnie na tzw. surowym korzeniu, co oznacza, że przestrzeń pod jej zabudowę uzyskiwano, karczując i wypalając las. Karczunkiem trudniła się w średniowieczu pewna kategoria ludności zwana *łazekami* a wypalaniem *poprażnicy* (nazwa *łazęki* pochodzi od staropolskiego słowa *łazować* czyli „karczować, wycinać drzewa”, nazwa *poprażnicy* pochodzi od *prażenia* tj. „wypalania drzew”).

Każdy osadnik otrzymywał pas ziemi, ciągnący się od doliny na oba zbocza wzniesień aż do wyznaczonej granicy wsi, którą mogła tworzyć ściana lasu. Powierzchnia takiego pasa gruntu wynosiła z reguły 1 łań (stąd wieś łańców leśnych). Łany te ułożone były prostopadle do osady, którą stanowiła zwykle rzeka lub potok i ułożone równoległe do siebie, oddzielone miedzami. Każdy chłop uprawiał tu trójpolówkę we własnym zakresie, mając na swoim areale różne rodzaje gleb. Obok każdego pasma gruntu biegła droga umożliwiająca bezkolizyjny dojazd do pola. Dzisiejsze nasze drogi polne to właśnie skutek łańcowego rozplanowania ziemi ornej, natomiast charakterystyczna szachownica pól to rezultat późniejszych, przede wszystkim dziewiętnastowiecznych rodzinnych podziałów spadkowych.

W układzie łańcowym zabudowania stawiano na początku pasa gruntu na zboczach wzgórz i pagórków po obu stronach rzeki (co widać właśnie w Grodzisku). Pomiędzy nimi rozciągał się wolny obszar przeznaczony do ogólnego użytkowania przez mieszkańców zwany *nawsiem*. Ciągnął się on wzdłuż całej długości wsi (w Grodzisku najbardziej widoczna jego pozostałość to plac (dawne pastwisko), na którym obecnie znajdują się stadion i magazyny Gminnej Spółdzielni). Sąsiadujące ze sobą gospodarstwa oddzielone były od siebie drogami, miedzami, często odgradzone płotami.

Wsie tego rodzaju rozciągały się na dużym obszarze, na kilka przynajmniej kilometrów, a nawet więcej jak Grodzisko, tworząc podwójny łańcuch zabudowań, określający jej kształt, stąd właśnie określenie *łańcuchówka*. Osady łańców leśnych powiększały się, rozbudowując się w stronę górnego biegu potoku, strumienia czy rzeki. Stąd bierze się podział takich wsi na część dolną jako starszą i górną - późniejszego pochodzenia, co doskonale widać w Grodzisku, i co znajduje odzwierciedlenie w nazwach jego administracyjnie wydzielonych części (dawniej gromad): Grodzisko Dolne i Grodzisko Górne.

Podział na górną i dolną część osady jest, zatem wynikiem historycznego procesu osadniczego i ma swoje konsekwencje społeczno-ekonomiczne. Dolna część znajduje się w najbardziej dogodnym terenie w dolnym biegu rzeczki. Tutaj pierwsi osadnicy otrzymywali najlepiej położone i na najlepszych glebach grunty, a przy tym dostawali największe działki

³ J. Burszta, *Szkice z dziejów wsi*, Warszawa 1955, s. 40

(zwykle wielkości 1 łana), co od początku określało ich status materialny i uprzywilejowaną pozycję w rozwijającej się stopniowo wsi. Ta część późniejszego „Wielkiego Grodziska” od początku miała kmiecy charakter. W miarę wzrostu ludności wieś rozbudowywała się od „końca” Dolnego w górę Leszczynki na wzniesieniach (kmiecy Zaborcze i Góry), i dalej, gdzie warunki fizjograficzne i glebowe były już gorsze, a i terenów pod uprawę nie starczało.

Tutaj głównie tworzyła się warstwa średniorolnych i małorolnych gospodarzy oraz bezrolnych zagrodników i komorników. Większość mieszkańców górnej części wsi zmuszona więc była szukać zarobku u kmieci z „dołu”. To położenie materialne i społeczne ludności „z góry” wsi było głównym źródłem antagonizmów i konfliktów między Górzanami i Dolanami, ujawniającymi się głównie w „międzydzielnicowych” bijatykach i bójkach, co znajduje swój wyraz w piosence:

„Górzany, Dolany jedna parafijo,
Czego się Górzany z Dolanami bijo”.

8.2. Grodziszczanie jako grupa etnograficzna

Rodowód plemienny ludności Grodziska we wczesnym średniowieczu jest niemożliwy do ustalenia. Można formułować tylko pewne hipotezy, tak jak do całego zresztą obszaru między Wisłą a Sanem i Wisłokiem. Historycy nie byli w stanie ustalić, jakie konkretne plemiona zamieszkiwały nadające się tutaj do zasiedlenia niezalesione żyzne nadrzeczca, polany i wysoczyzny. Niektórzy badacze umiejscawiają tu plemię Lędzian (Lędziców), od których miała powstać ruska nazwa Lachy i węgierska Lengyel (Lendziel) na określenie Polaków. Jedno wydaje się być bezsporne, a mianowicie to, że teren Grodziska i jego okolice charakteryzują się ciągłością zaludnienia od czasów prehistorycznych, o czym świadczą znaleziska archeologiczne. We wczesnym średniowieczu teren Grodziska i sąsiednie obszary mogły być strefą przejściową, gdzie nie ustaliła się jeszcze struktura plemienna i mogła tu bytować ludność słowiańska różnego pochodzenia etnicznego (plemiennego). Dopiero podziały polityczne XI-XII wieku doprowadziły do ukształtowania się pogranicza polsko-ruskiego. Jak pisze J. Burszta „Grodzisko za czasów Polski piastowskiej leżało na granicy piastowskiego województwa krakowskiego i na krańcu powiatu rzeszowskiego, a później na krańcach ziem etnograficznie polskich było ostatnią w tym terenie wsią etnograficznie i narodowościowo czysto polską”⁴.

Sąsiednia wieś Dębno miała już ludność pochodzenia ruskiego, co do dzisiaj daje o sobie znać w akcencie jej mieszkańców. Dębno jest od strony Grodziska pierwszą miejscowością dawnego pogranicza polsko-ruskiego. Cały ten obszar, szczególnie od Jarosławia po Lubaczów i Przemyśl określany jest przez Grodziszczan, nie całkiem żartobliwie „Ukrainą”. Co do narodowościowego składu ludności grodziskiej, powiedziec należy także to, iż być może mieliśmy tu do czynienia z napływem pewnej liczby osadników ze Śląska i Łużyc w drugiej połowie XIV wieku. Z kolonizacją śląsko-łużycką (Łużycanie to także ludność słowiańska), w której wyniku zasiedlony został Łańcut i wsie podłańcuckie, wiąże się, bowiem fakt występowania na terenie Grodziska, Giedlarowej i Wierzawic oraz kilku wsiach łańcuckich (Sonina, Kosina, Białobrzegi, Kraczkowa, Wysoka Łańcucka) i przeworskich (Gać, Markowa, Gniewczyzna, Gorzyce, Jagiełła, Pełnatycze) narzędzia rolniczego tzw. haka (rylcowe radło na kołach).

Grodziszczanie mają wysoce wykrystalizowaną świadomość własnej odrębności w stosunku do okolicznych społeczności lokalnych i ukształtowane (historycznie uwarunkowane) poczucie wyższości i czują się przede wszystkim Grodziszczanami. Jeśli

⁴ J. Burszta, *Ruchliwość społeczna wsi małopolskiej. Studium wsi Grodzisko w pow. łańcuckim*, Poznań 1947 (maszynopis).

obecnie określają się jako Rzeszowiacy, to dlatego, że są mieszkańcami regionu rzeszowskiego.

Wszelako pod względem etnograficznym Grodziszczanie, z uwagi na cechy kultury ludowej stanowią peryferyjną grupę Rzeszowiaków, żyjąc na pograniczu kulturowym rzeszowsko-lasowiackim. Lasowiacy to zbiorowość terytorialna uformowana na terenach dawnej Puszczy Sandomierskiej, a jej granicznym ośrodkiem kulturowym od strony Grodziska jest Giedlarowa⁵. Grodzisko organizacyjnie (administracyjnie) i gospodarczo związane zostało bardzo wcześnie, bo już w XIV wieku z dobrami przeworskimi (tzw. ordynacją jarosławsko-przeworską – później tylko przeworską). W ich skład wchodziły wsie podprzeworskie: Gorliczyna, Gniewczyna, Nowosielce, Rozbórz, Mokra Strona, Grzęska, Mirocin, Tryncza. Wsie te tworzą jeden z regionów etnograficznego obszaru zbiorowości zwanej Rzeszowiakami. Przeworskie w ramach terytorium Rzeszowiaków tworzy dość wyraźnie wyodrębniający się ośrodek kultury ludowej, do którego włącza się czasami Grodzisko. Ludność Grodziska w sposób naturalny, zatem ciążyła ku Przeworskowi a z drugiej strony ku Łañcutowi, także leżącemu na terenie Rzeszowiaków. Do „ludu łañcuckiego” zaliczył mieszkańców naszej wsi badacz kultury ludowej tego obszaru (przełom XIX i XX wieku), wykładowca łañcuckiego seminarium nauczycielskiego Aleksander Saloni. Strój grodziski traktowany jest jako odmiana stroju łañcuckiego. Grodzisko wchodzi w obręb łañcuckiego regionu kostiumologicznego. Kulturowa więź łączyła Grodziszczan również z Leżajskiem – ośrodkiem kultury Lasowiaków. Grodzisko ma, zatem swoje specyficzne miejsce jako wieś pogranicza kulturowego i wieś prywatna, podczas gdy sąsiednie miejscowości były własnością królewską. Odmiennie kształtowały się tu stosunki gospodarcze i społeczne. Jako grupa zamieszkująca pogranicza kulturowe, z jednej strony polsko-ruskie (Chałupki dawny przysiółek naszej wsi miał ludność mieszaną polsko-ruską), z drugiej – regionalne lasowiacko-rzeszowskie, Grodziszczanie wytworzyli swoisty typ kultury ludowej. Wykazuje on szereg podobieństw do sąsiednich wsi zarówno Rzeszowiaków jak i Lasowiaków.

Całościowy opis tradycyjnej kultury ludowej Grodziska jest nadal zadaniem do zrealizowania. Wymaga ono szczegółowych studiów historyczno-etnograficznych obejmujących kulturę materialną, sferę zachowań codziennych i obrzędowość.

8.3. Ochrona dziedzictwa kulturowego

Program ochrony dziedzictwa kulturowego ukształtowanego w kręgu oddziaływania tradycji wiejskiej w Gminie Grodzisko Dolne winien obejmować zarówno zachowane i wciąż żywe przejawy miejscowej kultury ludowej, jak też nową jej postać określaną mianem folkloryzmu, będącą wyrazem współczesnego, aktywnego stosunku do dziedzictwa przeszłości. W podejmowanych działaniach mających na celu ochronę wiejskiego dziedzictwa kulturowego należy mieć stale na uwadze, że w warunkach globalizacji i jednoczenia się pod hasłem jedności w różnorodności Europy, nasze „być albo nie być” zależy od sensownego użycia treści polskiej kultury ludowej, w szczególności jej walorów inspirujących, identyfikujących oraz promocyjnych. Skala możliwości korzystania z zasobów kultury polskiej wsi zależy od zachowania jej podstawowej specyfiki, jaką jest jej zróżnicowanie regionalne w postaci z dawna ukształtowanych ugrupowań etnicznych oraz współcześnie kształtujących się regionów, funkcjonujących w oparciu o identyfikację z wyselekcjonowanymi elementami przeszłości.

Najbardziej specyficzną formą obrzędowości wielkanocnej w Gminie Grodzisko Dolne, ciągle żywą, wręcz rozwijającą się i wzbogacającą swe formy, są straż przy Grobach Chrystusa zwane turkami, urządzone w kościołach w Wielkim Tygodniu. Straże pełnią młodzi mężczyźni, ubrani w stroje nawiązujące do historycznych mundurów wojskowych,

⁵ K. Ruszel, Lasowiacy, w: tenże, Leksykon kultury ludowej w Rzeszowskiem, Rzeszów 2004, s. 212.

bądź też w dawne ubiory wiejskie lub małomiasteczkowe z dodatkowymi akcesoriami wojskowymi.

Współcześnie na terenie gminy funkcjonuje sześć oddziałów a więc Grodzisko Dolne, Grodzisko Górne, Wólka Grodziska, Grodzisko Nowe, Chodaczów i Zmysłówka, są to oddziały parafialne straży grobowych. We wszystkich tych parafiach zwyczaj ma dawną tradycję i jest w dalszym ciągu praktykowany. Z Grodziskiem Dolnym jest związana, zapoczątkowana w późnym średniowieczu, działalność zakonu Bożogrobców, którzy zapoczątkowali kult Grobu Chrystusa w Polsce, jak też z legendą o powrocie chłopów uczestników odsieczy wiedeńskiej w 1683r. W pozostałych wsiach i parafiach gminy zwyczaj turków upowszechnił się jako późniejsze naśladownictwo.

W 1993 roku z inicjatywy Gminnego Ośrodka Kultury w Grodzisku, Wojewódzkiego Domu Kultury w Rzeszowie i Muzeum Etnograficznego im. F. Kotuli w Rzeszowie zorganizowano w Grodzisku Dolnym Wielkanocną Paradę Straży Grobowych i od tamtej pory, każdego roku w pierwszą niedzielę po Wielkanocy odbywają się podobne imprezy, zarówno w Grodzisku, jak i innych miejscowościach. W tych największych przeglądach folklorystycznych organizowanych obecnie w województwie podkarpackim uczestniczy – zwykle z orkiestrami – blisko tysiąc współczesnych strażników Grobu Pańskiego.

Wśród imprez o charakterze wojewódzkim na pierwszym miejscu należy wymienić „Wielkanocną Paradę Straży Grobowych” w Grodzisku Dolnym. Autentyczny folklor muzyczny dominuje w repertuarze zespołów śpiewaczych. Dla istniejących w gminie zespołów regionalnych podstawą repertuaru jest folklor poddany pewnej obróbce scenicznej. Do najbardziej znanych i aktywnych zespołów regionalnych Gminy Grodzisko Dolne i województwa podkarpackiego należy zaliczyć: „Grodziszczoków” z Grodziska Dolnego oraz Zespół „Leszczynka” z Wólki Grodziskiej

Obok wymienionych zespołów folklorystycznych, na krajowych i zagranicznych estradach koncertują także kapele ludowe m.in. Kapela „Grodziszczoki” z Grodziska Dolnego.

Źródło – Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2006-2009

9. Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków

Budynek plebani parafii rzymskokatolickiej w Grodzisku Dolnym, która z zabytkami, jakimi już są budynek kościoła wraz z wyposażeniem, ogrodzenie wraz z kaplicami i dzwonnica stanowiłyby zabytkowy zespół kościelny parafii w Grodzisku Dolnym.

Spośród stanowisk archeologicznych o największych walorach poznawczych, które wg archeologów zasługuje na szczególną uwagę wpisu do rejestru nie posiada:

Grodzisko Dolne, gm. Grodzisko Dolne, **stan. 22** – stanowisko wielokulturowe

Grodzisko Dolne, pow. Leżajsk, **stan. 22** – cmentarzysko ze starszej epoki brązu

oraz rozległe osady z wczesnej epoki żelaza, okresu rzymskiego i wczesnego

średniowiecza, w tym z jego najstarszej fazy; (źródło: Program Opieki nad Zabytkami w

Województwie Podkarpackim 2006-2009)

III CELE I ZADANIA GMINNEGO PROGRAMU OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I OPIEKA NAD ZABYTKAMI

1. Główny cel Programu Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego

Głównym celem Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisko Dolne na lata 2010 – 2013, jest dążenie do poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego z zachowaniem krajobrazu kulturowego gminy oraz podwyższenie świadomości społecznej mieszkańców i właścicieli zabytkowych obiektów.

Konsekwentna długofalowa polityka gminy w tym zakresie oraz realizacja Programu Rewitalizacji Gminy Grodzisko Dolne jest szansą na uratowanie tego dziedzictwa dla przyszłych pokoleń.

2. Działania w zakresie Opieki nad Zabytkami i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego

Stosownie do wymogów *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* sprawowanie opieki nad zabytkami w Gminie Grodzisko Dolne będzie realizowane w zakresie działań wyszczególnionych w tabeli nr 5.

Tabela nr 5. Zakres realizacji Programu

Lp.	Opis działania	Czas realizacji	Realizacja
1 Opracowanie elektronicznej bazy danych : „GRODZISKIE ZABYTKI”			
1.1	Utworzenie i prowadzenie elektronicznej bazy danych „GRODZISKIE ZABYTKI” w oparciu o Gminną Ewidencję Zabytków		
1.2	Rozszerzenie i uzupełnienie danych do Gminnej Ewidencji Zabytków poprzez kwerendę historyczną w archiwach, muzeach, bibliotekach i zasobach prywatnych		
1.3	Udział w przeglądach technicznych obiektów gminnych, zarejestrowanych w Gminnej Ewidencji Zabytków		
1.4	Opracowanie fotograficzne stanu zachowania zabytków wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków i Rejestru Zabytków Województwa Podkarpackiego		
2 Utrzymanie i poprawa stanu technicznego zabytków stanowiących własność gminy			
2.1	Dokonanie przeglądu i wytypowanie obiektów celem opracowania harmonogramu badań konserwatorskich, architektonicznych i archeologicznych		
2.2	Wykonanie badań konserwatorskich, architektonicznych i archeologicznych dla wytypowanych obiektów		
2.3	Opracowanie harmonogramu prac rewitalizacyjnych z uwzględnieniem prac konserwatorskich		
2.4	Opracowanie projektów rewitalizacji obiektów historycznych		
2.5	Opracowanie planu działań w zakresie badań archeologicznych z określeniem miejsc, kosztów i czasu realizacji		
2.6	Pozyskiwanie środków finansowych na opiekę nad zabytkami: 1. środki zewnętrzne (fundusze strukturalne, fundusze fundacji i Ministerstwa Kultury) 2. środki gminne (coroczny budżet gminy)		

3 Utrzymanie i poprawa stanu technicznego zabytków niestanowiących własności gminy	
3.1	Współpraca z właścicielami obiektów zabytkowych w zakresie rewitalizacji w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego
3.2	Pomoc w kontaktach ze służbami konserwatorskimi i archeologicznymi w ramach planowanych prac objętych rewitalizacją
3.3	Określenie zasad i udzielanie pomocy finansowej właścicielom remontującym obiekty wpisane do Rejestru Zabytków i Gminnej Ewidencji Zabytków w ramach środków zabezpieczonych w budżecie na dany rok (dotacje, ulgi w podatku od nieruchomości)
3.4	Określenie zasad udostępniania obiektów zabytkowych w celach turystycznych wspólnie z właścicielami obiektów zabyt.
4 Działania w zakresie popularyzacji dziedzictwa kulturowego	
4.1	Opracowanie i wykonanie systemu oznakowania zabytków na terenie gminy: tablice, plansze, mapy
4.2	Opracowanie ścieżek turystycznych i edukacyjnych po obiektach zabytkowych Grodziska Dolnego: - zainstalowanie ogólnodostępnych punktów informacji elektronicznej (info-kioski) - zaznaczenie tras na mapach gminy - opracowanie folderów prezentujących historię zabytków
4.3	Wydawnictwa popularyzatorskie - pocztówki, broszury, foldery, książki
4.4	Utworzenie na stronie internetowej gminy zakładki poświęconej grodziskim zabytkom
4.5	Utworzenie parku kulturowego - zagrody wiejskiej wraz z budynkami towarzyszącymi w formie „ETNOPARK - GRODZISKO”
4.6	Utworzenie stałej ekspozycji archeologicznej dotyczącej zabytków archeologicznych – „GRODZISKO W PRADZIEJACH” lub „PRADZIEJE GRODZISKA” lub „KRAINA ŁOWCÓW RENIFERÓW” w formie prezentacji planszowej
4.7	Opracowanie i utrzymanie układu urbanistycznego wsi oraz łąkowego układu pól uprawnych
4.8	Opracowanie naukowe folkloru słownego-gwary w formie książki, broszury
4.9	Opracowanie tradycyjnej obrzędowości Grodziska – publikacja książkowa
4.10	Opracowanie planu działań w zakresie utrzymania żywych form obrzędowości m.in. TURKI, Orkiestra Włościańska, zespoły folklorystyczne tj. dokumentacja form przekazu kulturowego oraz wsparcie wszelkich działań w zakresie funkcjonowania zespołów popularyzujących dziedzictwo kulturowe Grodziska
5 Działania edukacyjne z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego	
5.1	Edukacja dzieci i młodzieży szkolnej w zakresie zapoznania z historią gminy i jej zabytkami na lekcjach o regionalizmie
5.2	Prezentacja historii gminy i jego zabytków w mediach
5.3	Konkursy na szczeblu szkoły, gminy, powiatu - plastyczne, fotograficzne i historyczne. Poszerzenie zakresu konkursu „Moja Mała Ojczyzna”
5.4	Inicjowanie działalności kółek i innych grup społecznych ukierunkowanych na ochronę i opiekę nad zabytkami
6. Monitoring realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami	
6.1	Prowadzenie rejestru z realizacji zadań objętych Programem
6.2	Prowadzenie rejestru zmian zachodzących w obiektach wpisanych do Rejestru

	Zabytków i Gminnej Ewidencji Zabytków
6.3	Prowadzenie rejestru postulatów mieszkańców gminy dotyczących opieki i ochrony nad zabytkami
6.4	Sporządzanie sprawozdań z realizacji Programu

Przy opracowywaniu programu korzystano z materiałów:

1. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Podkarpackiego na lata 2006-2009, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów, styczeń 2006
2. Sylwester Czopek, Joanna Podgórska-Czopek. Pradzieje i wczesne średniowiecze Grodziska Dolnego
3. Józef Bursza, Wieś małopolska,
4. Jan Grad. Maszynopisy, opracowania i artykuły pisane do Gazetki z Grodziska i okolic.
5. Bogumił Pempuś. Historia Grodziska. Grodzisko Dolne 2008